

INGLIZ VA O'ZBEK TILLARIDA "YAQIN-UZOQ" OPPOZITSIYASINING LEKSIK-SEMANTIK TAHLILI

Xaitova Gulhayo Tovasharovna

Termiz davlat pedagogika instituti, Amaliy ingliz tili kafedrası
o'qituvchisi

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ОППОЗИЦИИ «БЛИЗКО-ДАЛЕКО» В АНГЛИЙСКОМ И УЗБЕКСКОМ ЯЗЫКАХ

Хайтова Гулхаё Товашаровна

Преподаватель кафедры "Прикладного английского языка"
Термезского государственного педагогического института

LEXICAL-SEMANTIC ANALYSIS OF THE "NEAR- FAR" OPPOSITION IN ENGLISH AND UZBEK LANGUAGES

Haitova Gulhayo Tovasharovna

Teacher of the Department "Applied English Language" of the Termez
State Pedagogical Institute

Tel.: +998 97 810 12 27

e-mail:

xaitovagulhayo6@mail.

ru

Orcid: 0009-0008-

1070-1958

Annotatsiya: Ushbu maqolada ingliz va o'zbek tillarining izohli va ikki tilli lug'atlari ma'lumotlariga ko'ra, yaqin-uzoq oppozitsiyalarining leksik-semantik tuzilishini qiyosiy tahlil qilingan. Tahlil qilinayotgan "yaqin-uzoq" oppozitsiyasining ingliz va o'zbek tillarida mos kelishi va farqli jihatlari, o'z va ko'chma ma'nolarda namoyon bo'lishi tillarning noqardosh ekanligi bilan izohlanadi. Ingliz va o'zbek tillaridagi "yaqin-uzoq" qarama-qarshilikning leksik-semantik tahlili ikkala madaniyatda ham munosabatlar qanday ifodalanishi va konseptualizatsiyasi haqida tushuncha beradi. Ushbu qarama-qarshilikni o'rganib chiqib, biz ushbu tillarning yaqinlik va masofani ifodalashdagi o'xshashlik va farqlariga duch keldik.

Kalit so'zlar: o'z ma'no, ko'chma ma'no, sema, yaqin, uzoq, oppozitsiya, ekvivalent.

Аннотация: В данной статье, по данным толковых и двуязычных словарей английского и узбекского языков, проводится сравнительный анализ лексико-семантической структуры близкородственных и дальневосточных противопоставлений. Совпадение и различие в английском и узбекском языках анализируемой оппозиции "близко-далеко", проявление в собственном и переносном значениях объясняется тем, что языки неоднородны. Лексико-семантический анализ противостояния "близко-далеко" в английском и узбекском языках дает представление о том, как выражаются и концептуализируются отношения в обеих культурах. Изучая это противоречие, мы столкнулись с сходствами и различиями в том, как эти языки выражают близость и расстояние.

Ключевые слова: собственное значение, переносное значение, sema, ближний, дальний, противопоставление собственное значение, переносное значение, sema, ближний, дальний, противопоставление, эквивалент.

Annotation: In this article, according to the explanatory and bilingual dictionaries of English and Uzbek languages, it consists in a comparative analysis of the lexical-semantic structure of close-distant oppositions. The fact that the "near-distant" opposition under analysis is consistent and different in English and Uzbek, manifested in its own and portable meanings, is explained by the fact that the languages are nonlinear. Lexical-semantic analysis of the "near-distant" opposition in English and Uzbek gives insight into how relations are expressed and conceptualized in both cultures. Having studied this contradiction, we have come across the similarities and differences of these languages in the representation of proximity and distance.

Key words: Proper meaning, figurative meaning, sema, near, far, opposition, equivalent.

KIRISH (ВВЕДЕНИЕ / INTRODUCTION). Qarama-qarshiliklarni, ya'ni oppozitsiyalarni o'rganish leksik birliklar ma'nosining turli darajalaridagi ichki tuzilish va semantik jarayonlar qonuniyatlarining muhim muammolaridan biridir. "Oppozitsiya" atamasi har qanday ikki til hodisasining qarama-qarshi munosabatlari deb tushuniladi. Shu bilan birga, qarama-qarshilikka kiritilgan leksik birliklar taqqoslash uchun asos bo'lgan umumiy xususiyatlarga va o'ziga xos xususiyatlarga qo'shimcha ravishda o'z ma'nolarida bo'lishi kerak.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR (ЛИТЕРАТУРА И МЕТОД / MATERIALS AND METHODS). Qarama-qarshilik kategoriyasi borliqning asosiy mezonlaridan biri sifatida doimo olimlar diqqat markazidagi hodisalardan biri sifatida e'tirof etib kelingan. Jumladan, rus tilshunosligidagi L.A.Novikov, V.A.Ivanova, N.Miller kabi tilshunoslarning ilmiy izlanishlari shular jumlasidandir. Turkologiyada ham qarama-qarshilik haqida bir qancha maqolalar yozilgan, darsliklarda dastlabki umumiy ma'lumotlar berilgan bo'lsa-da, mazkur mavzuga bag'ishlangan monografik asarlar 1970-yillar davomida maydonga kela boshladi. Birinchi navbatda qozoq tilidagi antonimlarni maxsus o'rgangan Musin [5] hamda ozarbayjon tilidagi antonimlarni tahlil qilgan Talibov [9]lar tomonidan yaratilgan tadqiqotlarni ko'rsatib o'tish maqsadga muvofiqdir. O'zbek tilshunosligida esa antonimiya, oppozitsiya hodisalari haqidagi ilk ilmiy qarashlar S.Mutallibov [6], S.Usmonov [11] kabi olimlarning maqolalarida o'z aksini topgan bo'lsa, keyinchalik R.Shukurov[15], B.Isabekovlar[6] tomonidan ushbu masala nomzodlik dissertatsiyalarida tadqiq qilingan. Leksik birliklardagi semantik qarama-qarshilikni faqat antonimiya doirasidagina emas, balki undan tashqarida ham tekshirish maqsadga muvofiqdir va shu asosda antisemiya borasidagi D.Abdullayevaga tegishli ilmiy tahlillar ham tilshunosligimizdagi mazkur sohadagi yutuqlardan biri desak xato qilmagan bo'lamiz [1].

MUHOKAMA(ОБСУЖДЕНИЕ/DISCUSSION) "Yaqin" leksemasi o'zbek tiliga arab tilidan kirib kelgan o'zlashma so'z hisoblanadi va "haqiqiy bilim", "qat'iy ishonch" degan ma'nolarni anglatadi. Yaqin leksemasi sifat so'z turkumiga oid bo'lib, masofaga nisbatan ishlatiladi va uzoq emas degan

ma'noda qo'llaniladi. *Biror kilometr yo'l bosganidan keyin, shu yaqin o'rtadan miltiq tovushi chiqdi [2:94]. Saltanat quyoshga o'xshaydi, juda yaqin borsang, yonib ketishing mumkin [12:9]., Yaqin yo'l desang, Dushanbadayam kasalxona bor [10:113]. Markaziy laboratoriya endi yangi, keng binoda, o'z aktivlariga yaqin joyda mahkam o'rnamshdi.* "Yaqin" leksemasi shevalarda *beri, o'g'uz lahjasida esa bari* leksemalari bilan ma'nodosh bo'ladi, *beri, bari* so'zlari ham masofaga nisbatan qo'llaniladi:, *Men kaftim bilan beri kelinglar ishorasini berdim [10:77], Oysuluv, beri kel, Yo'ldoshxon bilan tanishib ol, onamizning oldiga borib maqtanasan [12:33].*

"Yaqin" leksemasi vaqtga nisbatan ham qo'llanilib, vaqt oralig'i katta bo'lmagan, kelajakda sodir bo'ladigan va bajarilganligiga ko'p vaqt bo'lmagan ish-harakatlar oldidan ishlatiladi: *Yaqin ikki haftadan beri ko'z ochirmayotgan kuzak shamoli yaydoq daraxtlar shoxida chiyillaydi...[2:37], Yaqin kungacha bir-birimizni do'st deb yurganimizga hayron bo'laman., Imtihonga yaqin qolganda, laborant qiz agrotexnikadan o'zim o'rgatib qo'yaman degan edi[8].*

NATIJALAR (РЕЗУЛЬТАТЫ / RESULTS). Xuddi shunday asosi "yaqin" bo'lgan ravish so'z turkumiga kiruvchi "yaqinda" leksemasi ham o'z navbatida vaqt ma'nosini ifodalab keladi. "Yaqinda" ravishini tahlil qilar ekanmiz, ushbu leksemadan anglashilgan ma'nolar umumiy vaqt semasiga birlashsa ham, ular o'rtasida tafovut mavjud. *Ma'lum bo'lishicha, u yaqinda, boyvachcha bilan unga qarashli konchilikka borgan ekan [2:26].* Masalan, yuqorida keltirilgan gapdagi "yaqinda" so'zi ayni vaqtdan biroz avval bajarilgan ish harakat mazmunini beryapti. *Hali, shu yaqinda pista chaqqanimni eslolmayman[10:123], U yaqinda boshqa ishga o'tadi., Yaqinda, biz ham sayrga chiqamiz* kabi gaplarda shu kunlar ichida, kelajakda bajarilishiga oz qolgan ma'no anglashilayapti.

U ham o'sha paxta tozalash zavodida o'ttiz besh yilga yaqin avval oddiy ishchi, keyin master bo'lib ishlagan va shu yil bahorda pensiyaga chiqqan ekan. Ushbu keltirilgan misollarda yaqin so'zining taxmin ma'nosini ifodalab, taxminan so'zi bilan ma'nodosh bo'lyapti. O'zbek tilining izohli lug'atida, "yaqin" leksemasining o'z va ko'chma ma'nolari bilan birgalikda 7 ga yaqin ma'nolari keltirib o'tilgan [14:130]. "Yaqin" leksemasining

ma'nolari quyidagicha ta'riflangan. Ingliz tilining izohli lug'atida esa o'z va ko'chma ma'nolari bilan birgalikda 5 ta ma'nolari keltirilgan. "Yaqin" leksemasi ingliz tilida "near" so'zi bilan, shu bilan bir qatorda yaqin sememasini beruvchi *close to*, *nearby*, ...kabi so'zlar bilan qo'llaniladi. Longman Dictionary of Contemporary English lug'atida *near* leksemasining beshta ma'nosi keltirib o'tilgan [16:1162]. *They live near London, I am sure, he owns a house somewhere near here...* ushbu gaplarda *near* so'zi masofaga nisbatan ishlatilib, xuddi o'zbek tilidagidek, unchalik uzoq emas ma'nosini anglatyapti. *I told him not to go near there, Once he crawled near to the sick wolf* xuddi o'zbek tilidagi singari *near* so'zi ham masofaga nisbatan o'z ma'nosida qo'llanilyapti. *Near* leksemasi ingliz tilida vaqt ma'nosiga ham murojaat qilishi mumkin qachonki, ma'lum bir vaqt yoki voqea oldidan sodir bo'ladigan vaqtga ishora qilinsa. *It was near twelve – Soat o'n ikkiga yaqin edi.*

Uzoq leksemasi sifat so'z turkumiga mansub bo'lib, qadimgi turkiy tildagi **uzoqla** ma'nosini anglatgan **uza** fe'lidan – **q** qo'shimchasini qo'shish bilan yasalgan. O'zbek tilidagi **q** undoshi oldidan **a** unlisi **o** ga almashgan. **Uza+q = uzoq**. "Uzoq" leksemasini ham ingliz va o'zbek tillaridaagi lug'atlar asosida tahlil qiladigan bo'lsak, ikkala tilda ham 4 ta ma'nosi mavjudligini (o'z va ko'chma ma'nolari bilan birgalikda) ko'rishimiz mumkin. Vaqt va masofa ma'nolarini anglatishi ikkala tilda ham aynanlikka ega. *The children didn't go far from home – Bolalar uydan uzoqqa ketishmadi.* Yuqorida keltirib o'tilgan jumalarda **uzoq/far** leksemasi masofaga nisbatan ikkala tilda ham ishlatilyapti. *The first petrol driven car was produced as far back as 1883- Birinchi benzinli mashina uzoq zamonga, 1883-yilga taqaladi.*

XULOSA (ЗАКЛЮЧЕНИЕ / CONCLUSION). Xulosa qilib aytganda, noqardosh tillar hisoblanuvchi, ingliz va o'zbek tillardagi lingvistik hodisalarni jumladan qarama-qarshiliklarni leksik va semantik jihatdan qanday ifodalanishini o'rganish orqali biz har ikki tilning madaniy kontekstlar ta'sirida dunyoqarashini, so'zlarning o'z va ko'chma ma'nolarda ifodalanishini, ingliz va o'zbek tillaridagi farqlilik va o'xshashliklarni chuqurroq tushunamiz. Ingliz va o'zbek tillaridagi "yaqin-uzoq" qarama-qarshiligi

chog'ishtirilganda yaqin leksemasining o'zbek tilidagi izohli lug'atlarda aks ettirilganida ko'ra 7 ta ma'noda, ingliz tilida esa 5 ta ma'noda kelishi dalillandi. Xuddi shundat uzoq leksemasi ham chog'ishtirilganda ikkala tilda ham ma'nolarning teng ekanligiga, ya'ni 4 tadan ma'no ifodalanishiga guvoh bo'ldik.

ADABIYOTLAR RO'YXATI (ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА / REFERENCES)

1. Abdullayeva D. O'zbek tilida antisemiya: Filol. fan. nomz. ... diss. Aftoreferat. Toshkent: 2010. – B. 166.
1. A.Qahhor. Adabiyot muallimi. Toshkent: Ziyonashr, 2019. – 94 b.
2. Isabekov B. Hozirgi o'zbek tilida leksik antonimiya: Filol. fan. nomz. ...diss. – Toshkent. 1973.
3. Jack London. To build a fire and other stories. Global language resources. 2003. – P.194
4. Мусин Ж. АНТОНИМ В КАЗАХСКОМ ЯЗЫКЕ. – Алма-Ата. 1970
5. Mutallibov S. Antonim so'zlar // Sovet maktabi, 1955. – B. 112.
6. P.Qodirov. Avlodlar dovoni. – Toshkent: Yoshlar nashriyot uyi, 2018. – 12 b.
7. S.Ahmad. Cho'l burguti. – Toshkent: 1960. – 103 b.
8. Талибов К. А. АНТОНИМЫ В СОВРЕМЕННОМ АЗЕРБАЙДЖАНСКОМ ЯЗЫКЕ. – Баку. 1971. – С. 134.
9. Tog'aymurod. Otamdan qolgan dalalar. – Toshkent: Sharq, 1994. – 77 b.
10. Usmonov S. Antonimlar // O'zbek tili va adabiyoti masalalari. 1958. – B. 244.
11. To'xtaboyev X. Qiz bolaga tosh otmang. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2016. – 33 b.
12. Hoshimov O'. Daftar hoshiyasidagi bitiklar. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2018. – B. 9.
13. O'zbek tilining izohli lug'ati. 3-jild. – Toshkent: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi. Davlat ilmiy nashriyoti, 2006. – 130 b.
14. Shukurov R. O'zbek tili antonimlarining leksik-semantik tabiati: Filol. fan. nomz. ...diss. – Toshkent: 1973 – B. 155.
15. Xaitova, G. . (2024). Ingliz va o'zbek tillarida "yaqin-uzoq" oppozitsiyasining lingvokulturalogik tadqiqi. *Наука и технология в современном мире*, 3(1), 15–17. извлечено от <https://in-academy.uz/index.php/zdift/article/view/26059>